

нять (один тренувальний мікро цикл) оцінюють команди відділень за динамікою результатів, показаних студентами в таких тестових вправах: біг 6 сек., біг 5 хв., згинання та розгинання рук в упорі лежачи за 30 сек., присідання з вагою, кут у висі на гімнастичній стінці, стрибки в довжину з місця, метання набивного м'яча вагою 1 кг двома руками від грудей.

Таким чином, проведене дослідження показало, що організація в педагогічних закладах достатньої і доцільної за засобами і методами виховної роботи при наявності таких педагогічних умов, як: цілеспрямована мотивація фізкультурної діяльності; диференційоване планування педагогічних засобів формування стійкого інтересу; озброєння студентів знаннями з фізичної культури; формування комплексного вміння самостійно займатися фізичними вправами; залучення студентів до позитивного ставлення до фізичної культури і спонукає їх активно займатися фізичними вправами та спортом з метою зміцнення свого здоров'я і всебічної підготовки до майбутньої педагогічної діяльності.

*Коренева І.М.,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова*

ПРО ВПЛИВ ДИДАКТИЧНИХ УМОВ НА РОЗВИТОК СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧОГО МАТЕРІАЛУ

Що таке спостережливість – інтуїтивно розуміє кожна людина. Загальновідомо, що вона необхідна у різних видах діяльності, сприяє формуванню творчого, дослідницького підходу до різних явищ. Спостережливість у справжньому її розумінні сприяє різнобічному, глибокому та міцному засвоєнню основ наук школярем, розвиває у ньому такі якості як допитливість, уважність, проникливість.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з питання розвитку спостережливості дозволяє зробити висновок, що спостережливість – надзвичайно складна якість особистості. Вона включає роботу сенсорних, рухових, мислительних та інших механізмів, чуттєве спостереження, попередній досвід, інтерес людини тощо. Спостережлива людина має бачити ціле як сукупність його частин, виділяти головні ознаки серед другорядних, співставляти їх з відомою їй категорією предметів і явищ, встановлювати індивідуальні ознаки предмету. Тобто, у частковому бачити загальне і, навпаки, у загальному бачити часткове і особливе.

На нашу думку, спостережливість є складною якістю особистості, що виявляється в умінні швидко встановлювати суттєві та характерні риси об'єктів спостереження (предметів, явищ об'єктивної дійсності, їхніх змін та взаємозв'язків). І завдання педагогіки у розвитку даної якості особистості полягає саме у створенні такої системи ці-

леспрямованих умов, які б забезпечили найбільш ефективний розвиток спостережливості дітей.

У сучасній системі освіти України яскраво проглядається тенденція оцінювати результат навчання “на виході”, що представлений певними уніфікованими без залежності від форми навчання вимогами і стандартами. Сучасний освітній стандарт включає не тільки вимоги до знань, умінь та навичок, але й до якостей особистості учнів. До його змісту включені компоненти, що сприяють розвитку емоційності дитини, спостережливості, мислення, творчих здібностей, самостійності та пізнавального інтересу.

Аналіз змісту державного стандарту початкової загальної освіти [2] показує, що початкова освіта як складова частина загальної середньої освіти спрямована на всебічний розвиток молодших учнів і характеризується переходом до активних методів навчання, які стимулюють, розвивають і організують творчу та самостійну діяльність учнів. У цьому руслі особливо актуальною є проблема розвитку спостережливості як важливої умови самостійного набування знань, як необхідної особистісної інтелектуальної якості школяра – важливої складової дидактичного продукту початкового навчання, заради якого і здійснюється весь дидактичний процес. Саме розвиток спостережливості учнів початкових класів і став предметом обговорення нашої статті.

Як відомо, на хід і результати дидактичного процесу впливає велика кількість різноманітних причин, які часто є завуальованими і здаються невидимими. На жаль, досі немає наукової теорії, що дозволила б об’єктивно проаналізувати вплив всіх причин на перебіг і результативність дидактичних процесів. Іноді вчителю буває важко визначити провідні фактори підвищення ефективності того чи іншого процесу. І тільки добре розвинена педагогічна інтуїція і педагогічне відчуття дозволяють на практиці найкращим вчителям, майстрам педагогічної праці, правильно відгадати спрямованість дії головних факторів, враховувати їх і досягати певних результатів.

Проте, що між усіма дидактичними причинами існують зв’язки відомо давно. Крім того, за твердження І.П.Підласого [3, С.343], вплив вище згаданих причин на продуктивність дидактичного процесу має комплексний характер. У результаті тривалих експериментальних досліджень І.П.Підласим було виділено чотири генеральних фактори, що у комплексі визначають формування продуктів дидактичного процесу: 1) навчальний матеріал; 2) організаційно-педагогічний вплив; 3) здатність учнів до навчання; 4) час. Виділені дослідником генеральні фактори є досить значними комплексними причинами, від яких залежить перебіг і результати будь-якого дидактичного процесу. Тож спробуємо конкретизувати їх відповідно процесу розвитку спостережливості молодших школярів.

Розвиток спостережливості людини у процесі навчання певною мірою обумовлюється тим, на якому матеріалі це здійснюється. Сучасними дослідженнями і педагогічною практикою доведено, що найінтенсивніше розвиток особистості відбувається у процесі ознайомлення з природою. Саме вивчення природничого матеріалу має не-

оцінений вплив на розвиток спостережливості молодших школярів: активізується мислення, створюються умови для сенсорного розвитку, підвищується пізнавальна мотивація тощо. Тому вчителі початкової школи мають якомога ширше використовувати природничий матеріал у процесі навчання, збагачувати знання дітей про природу, формувати у них чіткі поняття та деталізовані уявлення про об'єкти довкілля, так організовувати навчання, щоб учні пізнавали предмети різнобічно, практично оперували ними на уроках. Проведений нами кореляційний аналіз взаємозв'язку успішності учнів 3-4 класів з рівнем їхньої спостережливості показав наявність міцної прямопропорційної залежності: чим вище рівень знань про природу, тим спостережливішою є дитина (коефіцієнт кореляції $r=0.798$).

Проте розвиток спостережливості дітей не може обмежуватись одним набуванням фактичних знань про природу. Функція спостережливості полягає саме у розкритті взаємозв'язків об'єктів з метою їхнього розуміння. Спостережлива людина має усвідомити і зрозуміти сприйняте, співвіднести його з родовою категорією, виділити суттєві і характерні ознаки, взаємозв'язки. А це передбачає активну діяльність мислення, включення у роботу всіх його механізмів.

Оволодіння такими узагальненими способами дій передбачає сформованість певних умінь і навичок, а також знань про дані уміння. У формуванні спостережливості, як якості особистості, базисним, на нашу думку, є комплексне уміння спостерігати, у якому ми виділили супідрядні загальні та специфічні для спостережливості уміння: уміння виділяти ознаки предметів, уміння виділяти суттєві і характерні ознаки, уміння встановлювати взаємозв'язки і залежності, уміння ставити мету спостереження, уміння проводити спостереження, уміння фіксувати результати спостереження тощо. Як показує проведений теоретичний аналіз, проблема формування загальнопізнавальних умінь прямо чи опосередковано розглядалася у психологічних дослідженнях та дидактиці на матеріалі предметів початкової, середньої школи, а також старших класів. На жаль, особливості впливу формування загальнопізнавальних умінь на розвиток спостережливості учнів 3-4 класів не стали об'єктом уваги дослідників.

Організаційно-педагогічний чинник розвитку спостережливості молодших школярів полягає у доборі найефективніших (з точки зору розвитку спостережливості) методів і форм організації навчання, створення вчителем навчальних ситуацій, які б усталювали і закріплювали вище згадану рису характеру. Головною особливістю спостережливості є те, що вона пробуджується не внаслідок впливу вчителя, батьків чи інших людей на дитину, а є результатом внутрішньої активності самого учня. Тож найефективнішими методами навчання, що сприяють розвитку спостережливості, вважаємо такі, які надають найбільші можливості для розвитку розумової активності і самостійності школярів. Виходячи з класифікації методів навчання за характером пізнавальної діяльності (І.Я.Лернер, М.М.Скаткін), особлива роль у розвитку спостережливості дітей має належати методам проблемного викладу, частково-пошуковим та дослідницьким [3, С.476].

Так, на початковому етапі роботи з розвитку вище означеної якості учні пасивні, не зможуть самостійно усвідомити сприйняте і зробити висновки. Тому вчитель показує шлях дослідження проблеми, розкриваючи її повністю. Таким чином, застосовуючи проблемний метод, вчитель дає учням добрий досвід вирішення пізнавальних труднощів. З набуттям дітьми такого досвіду вчителю доцільно перейти до застосування частково-пошукового методу: частину знань повідомляє вчитель, частину – учні здобувають самостійно, аналізують і роблять висновки із спостережуваного.

Вважаємо, що найвищий рівень спостережливості учнів початкових класів можливо сформувати, застосовуючи дослідницький метод, що передбачає вияв творчої активності школярів. Вчитель лише формулює проблему і керує процесом її розв'язання. При цьому навчальний процес характеризується підвищенням інтересу, високою інтенсивністю, міцністю і дієвістю набутих знань. У результаті такого навчання в учнів формується активне пізнавальне ставлення до довкілля, уміння спостерігати закріплюється навчальними ситуаціями і переростає у якість особистості – спостережливість. Діти набувають здатності самостійно ставити перед собою проблему і на основі сприйнятого та попередніх знань самостійно її розв'язувати. Спостережливість у такому випадку набуває рис креативності.

Ефективність застосованих методів навчання залежить, як відомо, не тільки від загальних і постійних дидактичних вимог, законів та закономірностей, принципів і правил тощо, але і від суб'єктивних особливостей застосування певного методу. Така суб'єктивність зумовлена особистістю педагога та учня, конкретними умовами навчання. Загальновідомо, що педагогічна діяльність є таким впливом вчителя на учня, що виховує, навчає останніх і є спрямованим на особистісний, інтелектуальний та діяльнісний розвиток школярів, що є основою їхнього саморозвитку і самовдосконалення. Тому однією з важливих умов розвитку спостережливості дітей є усвідомлення вчителем мети, результату і шляхів цього розвитку.

З метою встановлення позиції педагогів щодо формування і розвитку спостережливості нами було проведено письмове опитування вчителів початкової ланки навчання. Додаток показало, що 100% вчителів вважають доцільним і необхідним формування цієї риси характеру у своїх учнів. Проте лише деякі змогли обґрунтувати свою відповідь: 2,4% вчителів вказали на те, що такий розвиток сприяє формуванню здатності довільної уваги та пам'яті. Є вчителі, які ототожнюють поняття “спостережливість” і “спостереження”, розкриваючи у відповіді значення саме спостережень для молодших школярів: “це основний спосіб ознайомлення учнів з предметами і явищами природи”.

Встановлено, що більшість респондентів (71,7%) центральною особливістю даної риси характеру вважають володіння умінням аналізувати та виділяти суттєві ознаки; 67,0% – пізнавальну активність та емоційне ставлення до природи та предмета природознавства; 32,9% респондентів вважають, що спостережливість полягає у високій увазі дітей та швидкому орієнтуванні у довкіллі. Цікавим є те, що майже всі педагоги

(94,1%) розуміють, що формування даної риси характеру не може обмежуватись одним навчальним предметом, зокрема природознавством. На думку опитаних, найбільші можливості для розвитку спостережливості мають природознавство (97,6%), образотворче мистецтво (77,6%) та читання (34,7%). Проте серед вчителів початкових класів немає єдиної точки зору на способи розвитку даної якості особистості, спостерігається різноманіття думок і поглядів, які все ж таки можна об'єднати у два широкі напрямки: вдосконалення знань, умінь та навичок, необхідних для ефективного спостереження, та підвищення пізнавальної мотивації.

Здатність учнів до навчання, зокрема до підвищення рівня своєї спостережливості у процесі навчання, залежить від особливостей розвитку перцептивної уваги та рівня пізнавальної мотивації школярів. З нашої точки зору, індивідуальні особливості психічних функцій, зокрема сприймання та перцептивної уваги, є своєрідними задатками для розвитку спостережливості, проте не зумовлюють його. Особливо важливо сформулювати таку основу саме у молодшому шкільному віці, оскільки пізнання довкілля починається у дітей з перцептивної діяльності.

Мотивація діяльності є джерелом розвитку всієї особистості, а отже і спостережливості як її якості. Тому визначення умов розвитку спостережливості неможливе без пошуку способів підвищення рівня домінуючих мотивів у процесі навчання. Оскільки функція спостережливості полягає у сприйманні довкілля з метою його пізнання і розуміння, то очевидно, що провідними спонуканнями спостережливості є пізнавальні мотиви. І головне завдання вчителя, який має на меті розвиток спостережливості учнів, полягатиме у створенні стійкої пізнавальної мотивації, що спонукатиме учня до активної діяльності спостереження: орієнтація на ерудицію, створення стану задоволення від самого процесу спостереження і його результатів, від оволодіння новими способами здобування знань, від засвоєння конкретних знань про природу.

Четвертий генеральний фактор "час", виділений і.п. підласим має очевидний вплив не тільки на розвиток спостережливості, а й на перебіг будь-яких інших дидактичних процесів. Розвиток спостережливості потребує певних затрат часу на засвоєння природничих знань, на вдосконалення уміння спостерігати та ін. Вважаємо, що тривалість та інтенсивність впливу педагога є одним з визначальних факторів розвитку спостережливості. Доцільно систематично проводити планомірну та послідовну роботу з розвитку цієї риси характеру, застосовуючи найрізноманітніші прийоми і засоби. Адже тільки закріпившись у поведінці, уміння спостерігати стане якістю особистості, стійкою рисою характеру. Велику допомогу у цьому надають нам навчальні предмети. Наприклад, для природознавства, читання, малювання, праці багато тем є наскрізними, що дає можливість для різнобічного сприйняття і усвідомлення знань, вправляння умінь та навичок на різноманітному матеріалі.

Отже, продуктивність процесу розвитку спостережливості визначається комплексним впливом багатьох факторів, зокрема означених нами вище. Для практич-

ного врахування дидактичних факторів в умовах навчального процесу необхідне їхнє уточнення і конкретизація. Тому, враховуючи визначення спостережливості та її ознаки, виділені на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури, нами були виділені ті чинники, що мають вагомий вплив на рівень спостережливості школярів. А саме: 1) підвищення пізнавальної мотивації; 2) розвиток уваги; 3) підвищення рівня природничих знань; 4) вдосконалення уміння спостерігати.

Експериментальне дослідження, проведене із застосуванням розробленої нами комплексної методики визначення рівня спостережливості молодших школярів та загальновідомих методик на спостережливість Ю.З.Гільбуха [1, С.119-123], показали, що визначені фактори хоча і мають різноманітну вагу впливу, проте тісно пов'язані з розвитком досліджуваної нами якості особистості. В умовах нормального навчання найвизначальними у розвитку спостережливості є пізнавальна мотивація (коефіцієнт кореляції $r=0.884$) та рівень володіння умінням спостерігати ($r=0,819$). Природнича обізнаність та уважність учнів займають відповідно третє та четверте місце ($r=0,798$ та $r=0.630$). Цікаво те, що спостерігається досить високий рівень взаємної кореляції даних чинників.

Отже, проведений нами теоретичний аналіз та експериментальне дослідження дозволили встановити деякі з визначальних факторів, що дають можливість керувати процесом формування і розвитку спостережливості. Такий розвиток, на нашу думку, відбуватиметься ефективніше за умови спеціальної організації психолого-педагогічних впливів, що активізують потребнісно-мотиваційну, інтелектуальну та емоційно-вольову сфери особистості і спрямовані на підвищення пізнавальної мотивації та уважності школярів, а також на вдосконалення в учнів уміння спостерігати та набування чітких і деталізованих знань про рідну природу.

Література

1. Гільбух Ю.З. темперамент і пізнавальні здібності школяра: психологія, діагностика, педагогіка: пер. з укр. – перероб. і доп. – К.: Ін-т психології АПН України, 1993. – 272 с.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 27-54.
3. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов: в 2 кн. – М.: Гуманит. изд. центр "Владос", 1999. – Кн.1: общие основы. Процесс обучения. – 576 с.